

Майрыкова М. А.

**ЖУСУП МАМАЙДЫН ВАРИАНТЫНДАГЫ «МАНАС» ЭПОСУ ЖАНА АНДАГЫ
ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАР**

Майрыкова М. А.

**ЭПОС «МАНАС» И ОПИСАНИЕ В НЕМ ОБРЯДОВ В ВАРИАНТЕ ЖУСУП
МАМАЯ**

М. А. Mairykova

**THE EPIC "MANAS" IN THE VERSION ZHUSUP MAMAI AND DESCRIPTION OF
THE CEREMONIES IN THE EMBODIMENT**

УДК:821.5

Бул макалада Жусуп Мамай менен Саякбай Каралаевдин вариантындагы «Манас» эпосундагы окшоштуктар жана айырмачылыктар аныкталды. Жусуп Мамайдын көргөн Манас тууралуу түшү жөнүндө маалымат берилди. Манас төрөлөрдөгү жана Манас төрөлгөндөгү окуялардагы өзгөчөлүктөр сүрөттөлдү. Курмандык чалуу, садака берүү, ат коюу, баланы оозантуу, жентек берүү ырым-жырымдарынын эпосто орун алышы ачылып берди.

Негизги сөздөр: Манас, фольклор, ырым-жырым, элдик оозеки чыгармачылык, курмандык чалуу, түш

В этой статье рассмотрены общность, различия эпоса «Манас» в вариантах Жусуп Мамай и С.Каралаева. Краткая информация дана о сне Жусупа Мамайа про Манас. Описываются особенности описаний сюжетов о рождении главного героя Манас. Раскрыты такие обряды, как жертвоприношение, милостыня и др.

Ключевые слова: Манас, фольклор, традиции, устное народное творчество, жертвоприношение, сон

This article discusses the common differences "Manas" epic in embodiments Zhusup Mamai and S.Karalaeva. Brief information is given about sleep Zhusup Mamaia about Manas. Describes features descriptions of stories about the birth of the hero Manas. Disclosed description rites as sacrifice, charity, and others.

Key words: Manas, folklore, traditions, folklore, sacrifice, sleep

Канчалаган кылымдардан бери келе жаткан, атадан балага өтүп оозеки түрдө сакталып келген «Манас» эпосунун көптөгөн варианттары бар болсо дагы, жомоктун 8 бөлүмүн айткан жалгыз манасчы Жусуп Мамайдын варианты көптөгөн адабиятчылардын көңүлүн өзүнө буруп, ар тараптан изилдөөгө муктаж экендигин тастыктап келүүдө.

Буга чейин С.Каралаев, С.Орозбаков өңдүү манасчылардын варианттары басмадан жарык көрүп, калктын калың катмарына тараган. Ал эми алар менен катар Жусуп Мамай дагы Манастын сегиз урпагына чейин айтып, анын варианты 500 миң сап ырды түзөт.

Анын өмүр баянына токтоло кетсек, Жусуп Мамай 1918-жылы Чыгыш Түркстандагы Ак-Чий ооданынын Меркеч айылында Ат-Жайлоо конушунда туулган. Жети жашынан кат тааныган.

Анын агасы Балбай Мамай уулу «Манас» эпосуна кызыгып, кагазга кызыгып, аны чогултуп кагазга түшүрүп жүргөн. Балбай инисинин шыгын байкагандыктан өзү топтогон манастын варианттарын үйрөтө баштайт.

Ага деле башка манасчылардай болуп түшүндө аян келет.

Жусуп Мамайдын айтымында, эң алгачкы ирет ал он жашында Ырамандын Ырчы уулунан аян алат. Түшүндө жайдак буурул атка тердик салып минген кара чаар, оозу өтө эле чоң киши алдында пайда болот.

Жусуп атчан кишинин жанына барып, анын атынын суулугунан кармайт.

Ошондо кара чаар киши: «Эй бала, жакшы билип ал, тээтигилерди көрдүңбү?» - дейт.

Жусуп ал көрсөткөн жакты караса, эки боз атчан киши жанаша турган экен, экөө тең кутпа жакты карап, ак чапанчан болуп турган, алардын артында дагы жанаша эки атчан киши турган экен.

Бирөөнүн мингени кара көк ат, бирөөнүн мингени сары ат экен. Алардын белдери курчалуу экен, эң арка жагында бир ачык кызыл ат минген киши турган имиш.

Ошондо баштапкы кара чаар чоң киши Жусупка кайрылып, атчан адамдарды тааныштырат:

«Тээтиги эң алдында турган эки киши – Манас менен Бакай. Алардын аркасындагылар - Алмамбет менен Чубак. Ал эми тиги эң артында турган атчан – Сыргак болот. Мен Ырчы уул болом. Ажыбай аркада калды».

Артына кылчайып карайын дегенчекти болбой, Жусуп ойгонуп кетсе, түш экен.

Баатырлар Жусупка аян бергендигин билгенден кийин атасы Мамай айылдагыларды чакырып, бир козу союп, элдин батасын алат.

18 жашынан манас айтып, элге тааныла баштайт.

Анын варианты тууралуу Жусуп Мамай изилдөөчү Ч.Субакожоева: «Манас» эпосунун Жусуп Мамай варианты 1984-жылдан бери Кытайдагы кыргыздардын жазуу ариби менен Кытай Эл Республикасынын Синцзянь аймагындагы Кызылсуу автоном областында бардыгы 18 том болуп басылган.

Негизги биздин изилдөө объектибиз ушул кылым карыткан манасчы агабыз Жусуп Мамайдын варианты болуп жатат. Манасчынын вариантындагы «Манас» эпосу менен Саякбай Каралаевдин айтуусундагы «Манастын» вариантындагы айрым бир окшоштуктар жана жалпылыктар жана андагы ырым-жырымдар тууралуу сөз кылмакчыбыз.

Алгач эле Манастын төрөлүшү тууралуу кеп башталганда С.Каралаевдин вариантында Эсенкандын аярлары кыргызда кытай элине коркунуч алып келе турган Манас аттуу баланын төрөлөрү жөнүндө айтышса Ж.Мамайдын вариантында Жамгырчы менен Балта дөөнүн «Ыстырлап» китебинде «Кыргыздан Манас чыгат» деп айтылат.

Жамгырчы менен Балта дөө
«Ыстырлаптын» китебин,
Жакшы билет ал экөө.
Кыйналганын эске алып,
Кызыл китеп колго алып,
Кыйла окуп алыптыр.
Айтылыптыр таң калды

Жазылып катка калыптыр,-
«Кыргыздан Манас чыгат деп,
Калмак эмес, каңгайды,
Карасы эмес, калдайды,
Нар жактагы кытайды,
Айланада чанданды,
Алат,-деп,-Манас бар жайды» [1,18-б.]

Калмактан чыккан Өңкөй моңгул молдосу Ыраңкүдүктө «Ыстырлап» деген китеби анда төлгөсү бар деп айтылат. Жаңгыр менен Эленкир деген сыйкырчысы Чыңгыш ханга келип үч жыл кийин боло турган окуяны айтып, сыйга тон кийип, ат минип кайтышкан.

Ыраңкүдүк менен Алооке Нарында жашашкан. Ошол Ыраңкүдүк Алоокеге айтат,Алооке Чыңгышка айтса ал Жаңгырга төлгө салдырат. Чыңгыш кыргыздын боюнда бар аялдарынын бирин калтырбай өлтүрүүгө буйрук берет. [1, 19-б.] Ошондон улам кыргызда Манастын төрөлөрү айтылып, канчалаган боюнда бар аялдар өлөт.

Ошондой эле бул варианттагы дагы бир өзгөчө эпизод - Чыйырдынын төрөшү. Чыйырды алгач кыз төрөйт. Атын Кардыгач коет. [1, 22-б.]

Кыз төрөдү деп арданган Жакып үч жылдан кийин Чыйырдыны токойго алып барып таштайт. Азык артып бир баланы жөнөтсө, ал кырк балага жолукканын, кырк бугуну мүйүздөн байлаган Жакыптын уулу Манасты көргөнүн айтып келет.

Бул сыяктуу сырдуу белгилер Манас төрөлгүчөктү боло берет. Ошондой эле бул вариантта Чыйырды Сымырык куш (Зымырык) куштун чечкей, көз майына жана жолборстун жүрөгүнө талгак болот. Эгерде С.Каралаевдин вариантында Бакдөөлөт менен Чыйырды окшош түш көрүп, боюна бүтсө, бул вариантта Чыйырды боюна болгондо ооруп, Бакдөөлөттү алып берет. Ал эми ага

чейин Бакдөөлөт казанчы, күң болчу деп айтылат [1, 23-б.].

Саякбай Каралаевдин вариантында Ошпурдун үйүндө жүрүп, Ала-Тоого келгенде атасына таарынып Андижандын тааласынан Баба Дыйканга жолугуп, жер айдаса, бул вариантта Жакыптан качып, Ногойго жолугуп, анын баласы Мажик менен жер айдайт (36-б.).

Ошондой эле Аккуланын келиши дагы абдан кызыктуу эпизоддордон. Жакып тартуусун алып, Чыңгыш ханга барып, Буурултокойду кайтарып, «Кан Жакып» деген кагазды алып кайта турган болот. Балта Манас мине турган ат душманыңдан табылат дегенди эстейт дагы, Чыңгыш хандын короосундагы кулатайдын энеси куу чаар бээнин биринчи кулунун Алооке, экинчисин Жолой алган, ал эми үчүнчүсү ушул тай деп айтканынан кызым Кардыгачка деп сурап алат. Ал эми Чыйырды атты көргөдө эмчеги ийип, буудайга кошул берет. Ошол себептен «Манас менен Аккула эмчектеш» деген кеп калган деп баяндалат. [1, 39-40-б.].

Жусуп Мамайдын вариантындагы «Манаста» дагы башка варианттардагыдай эле ырым-жырымдар, этнографиялык буюмдар, улуттук кийимдер, улуттук тамак-аштар байма-бай сүрөттөлүп турат.

«Илгертен бери ырымды
Кылып келген, -деп айтып,
Жырык үйгө жүк артып,
Жырткы кара үй артып,
Алпарып ташта токойго,
Катыныңды ардангып,
Алып келбей таштап кой,
Ошол жерге саргартып.

«Арданса төрөйт катын», – деп [1, 20-б.].

Бул үзүндү Чыйырды кыз төрөгөндөн кийин Жакып эркек төрөсүн деп токойго алып барардын астында айтылат. Илгерки ата-бабаларыбыздан бери төрөбөгөн аялды токойго алып барып таштаса аял намыстанганынан улам төрөйт деген ырым болгон.

Ошондой эле кыргызга кеңири тараган «түлө» өткөрүү, курмандык чалуу жөрөлгөсү дагы вариантта байма-бай кездешкен салт болгон. Негизи «курмандык чалуу» ислам дини дүйнөгө тарай баштаган убакта элге кеңири тарала баштаган. Алсак, ислам дининин тарыхында Ибрахим пайгамбар өзүнүн уулу Исмаилди курмандыкка чалууга ниеттенгенде Аллах тарабынан курмандык чалуу үчүн койдун түшкөндүгү сүрөттөлөт. Ошол күндөн бүгүнкү күнгө чейин адам баласы кандайдыр бир малды Аллах ыраазычылыгы үчүн курмандыкка чалат деп айтылат. Жусуп Мамайдын вариантында дагы курмандык чалуу, түлө өткөрүү салттары абдан көп кездешет. Алсак:

«Чакыртып келди атайын,
Адылбектей карыны,
Короолош коңшу олтурган,
Эстүү-баштуу баарыны.
Ак сары башыл кой арнап
Айта келген Жакып бай,

Түлөө малы чалынды.» [1, 25-б.]
деп төрөлө элек Манасты токойдон элдер көрүшкөндө курмандык чалса,

«Ырым кылып кыргызча,
Бай Жакып турду улак чаап,
Кескилетип уй берди,
Садага кылып пул берди,
Салдырып табак ун берди» [1, 31-б.]

деп Чыйырды толгоо тартып жатканда айтылат. Андан кийин дароо эле Чыйырды төрөгөндөн кийин дагы:

«Аксарбашыл айттырды,
Сары эчкисин мууздаттып,
Садагасын кактырды.» [1, 44-б.] деп дагы ырым жасалат.

«Жараткандын жолуна,
«Эрте менен болгондо,
Жетимиш кой арнады,
Элге бөлүп берем», – деп» деген саптар

айткандай илгертен эле ата-бабаларыбыз курмандык чалуу, садака берүү сыяктуу Жараткандын ыраазычылыгына жетүү үчүн ар түрдүү ырым-жырымдарды аткарышкан. Себеби, ислам дининде дагы: «Садака адамдын башына келе турган кырсыктарды шамал булутту айдаган сыяктуу айдайт» деген хадистер бар.

Мындан тышкары «баланы оозантуу», «жентек берүү» сыяктуу бала төрөлгөндө аткарылуучу ырым-жырымдар дагы вариантта кездешет. Алсак:

«Кем-керчи жок эч кандай,
Карысынан баары май.
Сактап жүргөн Чыйырды,
Кырк тулумча сары май,
Андан башка керектүү,
Сарамжалы дагы бар.
Үйгө кирген катындар,
Бала озантсак экен деп,
«Жөрөлгөсү эне-атаң!
Майдан салып оозуна,
Кемпирлер бала оозанткан.
Оозуна майды татканда,
Бйлап оозун ачканда...»,

«Жентек жеп элдер тарады» [1, 34-б.] деген саптар кездешет.

Мындан тышкары азыркы убакка чейин сакталып келген «буланы түтөтүү» (азыр «арча түтөтүү», «ысырык салуу»), «чөйчөк айлантуу» сыяктуу ырымдар дагы кездешет. Алсак, бирөө үйгө алыс жактан келгенде, ооруканадан чыгып келгенде

башына чөйчөк айлантуу, же болбосо арча түтөтүү сыяктуу ырымдар жасалат.

Вариантта:

«Өз үйүнө киргизип,
Эшиктен кире берерде,
Кемпири чыкты жүгүрүп,
Келини эркек туугандай,
Жетине албай сүйүнүп.
Ак чөйчөккө суу алып,
Буланын учун чубалтып,
Табакка салып түтөтүп,
Майга кошуп ун алып,
Чөйчөгүн баштан имерип,
Карыш аппак була алып,
Суусун чачып жиберип...» деген саптарда кездешет.

Ал эми ошол эле жерде ат коюнун дагы өзүнчө бир мааниси бар. Мисалы эпостун башка варианттарында:

«Ат коюңар деп айтып,
Аксакал Жакып кеп айтып,
Көзүн салып бай Жакып
Жакшы ат коёр бекен деп,
Ат асмандан дечү эле,
Көптүн келди кашына,
Аяк менен башына» [3, 34-б.] – деп берилет.

Ал эми Жусуп Мамайдын вариантында:

«Адылбек, Балта, Жакып бай:
Алып келчи көрөлү,
Кана бери баланы.
Чала-була караган,
Карбаластап алдында,
Ачып колун карады,
Оң колунун бөлтөктөн,
«Манас» атын таап алды.» деп берилет.

Жыйынтыктап айтканда, Жусуп Мамай менен Саякбай Каралаевде «Манастын» өзөктүү окуяларынын сүрөттөлүшүндө дагы бир топ айырмачылыктарды байкоого болот. Ал эми аны тереңден изилдеп бир макалага сыйдыруу мүмкүн эмес экендиги баарыбызга маалым. Бирок, аны ишке ашыруу-келечектин иши десек ашыкча болбос.

Адабияттар:

1. Жусуп Мамай. Манас.-Б.:2014.-752б.
2. Каралаев С. Манас: Эпос. – Ф.: Кыргызстан, 1986. – 264 б.
3. Кыргыз адабиятынын тарыхы 1-том. – Б., 2004. – 442-б.

Рецензент: к.ф.н., доцент **Ожакбеги М.**